



A cavall de la història i la memòria: el Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera-MUME

JORDI FONT AGULLÓ
Director del MUME

1

1. Visió exterior de l'edifici del museu. Fotografia: MUME.

INTRODUCCIÓ

En aquests darrers anys s'està experimentant una autèntica eclosió d'allò que, de manera col·loquial, se sol anomenar recuperació de la memòria històrica. Aquesta expressió –no gaire afortunada atès que *a priori* existeixen evidents contradiccions entre memòria i història– respon, dient-ho de manera resumida, a l'atenció creixent que susciten els esdeveniments relacionats amb la II República, la Guerra Civil, l'exili republicà i la Segona Guerra Mundial, la dictadura franquista i, finalment, amb el procés històric conegut com a transició vers la democràcia, que es va iniciar després de la mort del dictador Francisco Franco. Tanmateix, es tracta d'un interès que va més enllà de la simple curiositat pels successos d'una època ja superada. Hi ha quelcom més, una remor de fons que ha sortit a la superfície i que té uns vincles amb tot un moviment cívic que malda per acabar amb la persistència, en l'àmbit públic, d'un oblit ètic i polític derivat de les carències implícites en el procés de derogació del franquisme. Per tant, en la història més recent, les contradiccions entre història i memòria –la tensa relació entre elles, que en deia el ja clàssic estudiós de la memòria col·lectiva Maurice Halbwachs– també hi poden incorporar elements de complementarietat. Conjunció que, actualment, s'expressa en la coexistència de resultats d'investigació molt destacables de la comunitat acadèmica amb els objectius de les associacions, grups o individus que conserven i expressen, de manera reivindicativa i sovint justa, el record més emotiu i polititzat dels esdeveniments recents. En conseqüència, ambdues



2

matèries es relacionen també de manera dialèctica i, per tant, la memòria no seria necessàriament el negatiu de la història.

2. Sala central del museu: La diàspora.
Fotografia: MUME.

Malgrat els avenços indiscutibles en el camp de la recerca i l'obtenció de dades empíriques de gran validesa sobre temes com les víctimes de la Guerra Civil espanyola, la repressió de la dictadura i les conseqüències de tot tipus lligades a la implantació d'un règim antidemocràtic, ha mancat una socialització de tot aquest coneixement. Per consegüent, davant de l'enorme demanda de memòria, calia, i encara cal, un esforç institucional que possibiliti traslladar al conjunt de la societat aquesta munió de dades i de relats estructurats històricament: és a dir, en base a dades objectives fonamentades en el rigor científic. Tan sols d'aquesta manera és possible atènyer una relació madura i responsable amb aquest «passat que no acaba de passar».

Així doncs, no és cap despropòsit afirmar que l'obertura, el mes de febrer de 2008, del Museu Memorial de l'Exili (MUME) a la Jonquera s'inclou, sense cap mena de dubte, en l'esperit i els objectius d'aquests temps en què estem immersos.

El fet de fixar la mirada envers l'època pretèrita recent ha de tenir com a principal finalitat explicar-nos part del present per tal d'afrontar en millors condicions el futur i, en molts casos, va associada a una voluntat de reparació moral d'unes víctimes i combatents no prou reconeguts. En el cas de l'exili republicà català i espanyol, tot aquest fenomen, combinació de difusió del coneixement històric d'un terrible capítol del nostre passat i d'homenatge commemoratiu, és ben patent. Per tant, el MUME ha nascut amb la pretensió de fomentar el saber històric i, a més, no negligeix el paper simbòlic de retre homenatge a aquells catalans i catalanes i ciutadans i ciutadanes de la resta de l'Estat espanyol que van haver de deixar la terra i la llar a causa de la derrota de la democràcia encarnada en el govern de la Generalitat i l'estat republicà fundat el 1931.

ORIGEN DEL MUSEU I PROJECTE ARQUITECTÒNIC

El MUME va tenir el seu origen en l'èmfasi que va posar l'Ajuntament de la Jonquera, en particular el seu alcalde Jordi Cabezas, des de finals dels anys noranta del segle passat, per formalitzar el projecte d'una concreció museística entorn de l'exili de 1939. Aquest municipi, situat en un dels passos fronterers més importants, fou testimoni, el gener-febrer de 1939, de les dramàtiques vivències que van experimentar gairebé mig milió de persones, majoritàriament soldats en retirada, que anaven acompanyats, però, de gent gran, dones i infants. L'impacte emocional d'aquest desastre humanitari va deixar, inevitablement, empremta en aquesta petita vila. El carrer on està ubicat l'edifici museístic havia estat part del traçat de l'an-

tiga carretera nacional-II. En conseqüència, resulta evident que la localització d'aquest centre a la Jonquera està més que justificada.

Arran d'aquesta voluntat impulsora de l'equip municipal –molt preocupat, cal assenyalar també, per reactivar l'economia i la imatge de tota una població que durant la primera meitat dels anys noranta va patir amb escreix la desaparició de bona part del sistema duaner vinculat a la frontera amb l'Estat francès–, de seguida es van buscar suports en els organismes de la Unió Europea (programa Feder-Interreg II-A), a la Generalitat (progressivament en els departaments de Presidència, Cultura i, en la fase final de materialització del projecte, en el Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana, particularment a la Direcció General de la Memòria Democràtica-Memorial Democràtic) i a la Diputació de Girona. El procés de realització va tenir una llarga durada, ja que l'equipament museístic resultant té una entitat infraestructural i científica que va molt més enllà del potencial d'un municipi modest com la Jonquera. Resumint a *grosso modo*, la tasca d'elaboració dels treballs previs per a la definició del futur museu va començar l'any 2001 i va finalitzar a finals de 2007. Els historiadors Enric Pujol i Jaume Santaló es van encarregar del projecte museogràfic i museològic.

El projecte arquitectònic és obra dels arquitectes Rafael Cáceres i Philippe Pous. La base de construcció de l'edifici es va fer per mitjà d'una profunda reestructuració d'un antic edifici municipal que es va complementar amb la compra i l'enrunament d'algunes cases veïnes. El total de la superfície útil és de 1.178,73 m² en una superfície construïda total de 1.612,08 m², que es distribueixen en una planta baixa, una primera i una segona. A la part de baix, de 488,856 m², s'hi concentra el vestibul, la recepció, l'aula pedagògica, la botiga i la sala d'activitats temporals i els serveis. La primera, amb 456,67 m², allotja les principals sales de l'exposició permanent i les oficines d'administració i direcció. Per últim, una segona planta conté una part expositiva i el que seria l'estança on s'ubica tot el material i els equips que posen en funcionament una museografia tecnificada en què abunda el format audiovisual, a més de les ampliacions fotogràfiques i la mostra de documentació relativa a l'època històrica en qüestió.

La peculiaritat de l'arquitectura comporta que el sentit de la visita del circuit museístic comenci a la segona planta i que el visitant hagi de descendir fins a la primera. Malgrat l'aspecte relativament «bunkeritzat» de la façana externa, els interiors de les sales són extremadament diàfans, amb una abundància de les superfícies blanques que indueixen a una certa pau interior, que contrasta amb la duresa dels continguts exposats i el caràcter dramàtic dels esdeveniments que s'hi expliquen. En la distribució de l'espai, hi tenen un paper molt rellevant unes escales, que podrien evocar vagament la coberta d'un transatlàntic, per les quals baixen els visitants després d'haver pujat en ascensor fins

a la segona planta per iniciar la visita. En veritat, malgrat, la naturalesa estàtica de l'edifici, la concepció arquitectònica proporciona una sensació de moviment lent, com si s'estigués navegant. Al cap i a la fi, l'exili té una clara vinculació amb el desplaçament.

Tal com està concebuda la distribució de les distintes dependències, el museu té una capacitat teòrica màxima per a 120 persones. Aquesta seria la xifra òptima de visitants que poden realitzar el recorregut expositiu al mateix temps. Això comporta que no siguin viables grans aglomeracions de públic si es vol oferir una visita agradable i amb garanties que no es produeixi una massificació. Es calcula que la freqüentació anual podria arribar a uns 50.000 visitants a l'any.

EL PROJECTE MUSEOLÒGIC I MUSEOGRÀFIC. ESTRUCTURACIÓ I OBJECTIUS

Un dels eixos principals del museu és l'exposició permanent que explica la història de l'exili des de la Guerra Civil fins al procés de recuperació de la democràcia, cosa que palesa que un dels objectius primordials és la difusió de la història i la memòria de l'exili republicà, però també cal remarcar que, des del museu, es té també molt en compte la connexió amb el món actual i això obliga a tractar el tema com una constant en la història i, particularment, durant el segle XX i el que portem de l'actual.

D'aquesta manera, tenint com a columna vertebral la memòria, la història i la reflexió crítica, l'equipament es conforma com un centre d'interpretació que recorda els exilis provocats per la Guerra Civil. Sobretot –encara que no únicament, ja que no es deixa en l'oblit el gran nombre de persones que van sortir del país l'estiu del 36 a causa de la violència revolucionària–, l'èxode sofert pels vençuts en aquell conflicte que indissolublement va estar lligat amb l'Europa de l'ascens dels feixismes i el totalitarisme estalinista, i que fou el preludi de la Segona Guerra Mundial.

Així mateix, a les sales del museu es tenen en consideració els molts homes i dones exiliats el 1939 que van continuar lluitant per la llibertat des de les files de la resistència francesa i d'aquells gairebé 9.000 que foren enviats als camps de concentració nazis en un penós trajecte en que, malauradament per a la majoria, no va haver-hi l'oportunitat del retorn. Alhora, també es té present aquella part de la població exiliada que, amb la finalitat d'escapar de la barbàrie hitleriana durant la seva expansió pel territori europeu i de la persecució franquista (també a dins de França), va anar a parar a milers de quilòmetres, en terres europees, africanes o americanes.

A grans trets, de la museografia cal destacar que, encara que no està exempta d'una certa teatralitat, en especial proporcionada per la il·lumi-



3. Sala dedicada al llegat de l'exili.
Fotografia: MUME.

4. Muntatge fotogràfic. Consideració general sobre l'exili. Fotografia: MUME.

nació i alguns recursos escènics fonamentats en una forta càrrega simbòlica, prioritza la claredat expositiva i la funcionalitat divulgativa. En aquest sentit, la col·locació de les fotografies i dels documents d'època obeeix a un discurs narratiu que es va teixint amb textos explicatius i amb la intercalació de material audiovisual.

La sensació general és la de predomini d'un vague minimalisme, justificat per la que és només l'aparent poca quantitat d'elements musealitzats. Una sensació que s'esvaeix si el visitant atén l'enorme quantitat d'informació que ofereix el muntatge audiovisual i la potencialitat temàtica i informativa –encara en procés de creació– dels sistemes interactius.

En tot moment, es vol ressaltar la vocació pedagògica de l'equipament, que alterna conservació i exposició amb investigació i divulgació. Seguint aquests principis, l'exposició permanent està estructurada en cinc àmbits diferents: *Consideració general sobre l'exili i la Guerra Civil, L'exili de 1939, La diàspora, La vivència de l'exili i El llegat de l'exili*.

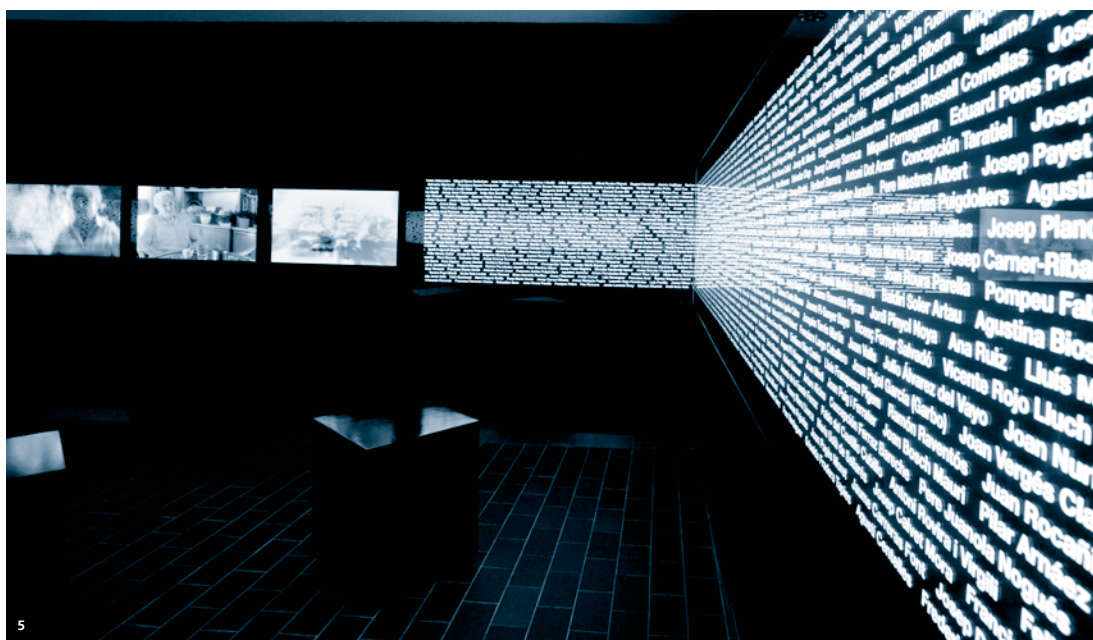
Cada un està subdividit en diferents apartats. Dins d'aquests, n'hi ha alguns que posen èmfasi en el vessant informatiu i d'altres es destinen al

treball en el camp simbòlic mitjançant l'ús de les intervencions artístiques, tant d'autors coetanis als successos tractats com de creadors contemporanis part de l'obra dels quals se centra en una reflexió a l'entorn de les problemàtiques que deriven de la mala digestió social i personal que va associada als passats traumàtics.

La fragilitat de la memòria i l'oblit són algunes de les qüestions amb què s'intenta interrogar el visitant. En definitiva, les seccions de tipus informatiu contenen el fil argumental general a través de diferents nivells de lectura. Com és obvi, estan pensats per tal que puguin ser objecte de renovació i ampliació discursiva. Pel que fa a les artístiques, es persegueix fonamentalment atènyer, per mitjà de les emocions i la suggestió estètica, un aprofundiment del pensament sobre l'experiència del desarrelament. Alhora, cadascun dels àmbits conté diverses subdivisions amb la finalitat de fer més comprensibles les diferents temàtiques que es tracten.

Una apreciació especial, la mereixen el testimoniatge i les vivències personals. La presència de l'informant, de qui va experimentar en la pròpia pell el trastorn produït per la impossibilitat de residir a l'Espanya franquista, ocupa un lloc privilegiat al museu i, sens dubte, el testimoni protagonitzarà, gradualment, el paper principal en el conjunt del centre, ja que des de l'obertura del museu s'està treballant en la recollida de fitxes personals d'exiliats i exiliades per tal que hi siguin dipositades. Una consideració final que apareix en el recorregut és l'al·lusió al llegat cultural, científic i polític vinculat a l'univers de l'èxode. Aquesta secció, que té una sala pròpia, és bàsica per comprendre la pèrdua de l'incommensurable capital intel·lectual que va portar aparellada la conflagració civil que va assolir el territori peninsular entre 1936 i 1939.

Per tant, un dels principals objectius del museu és arribar a ser un centre de referència internacional sobre les temàtiques associades a l'exili i, al mateix temps, establir punts de connexió amb fenòmens tan actuals com les migracions, els èxodes i altres desplaçaments forçats de població. Altres propòsits fixats tenen una estreta relació –fonamental per al funcionament eficaç de l'equipament– amb el fet que està integrat dins de la xarxa que configura el pla sobre Espais de Memòria de Catalunya, impulsat per la Direcció General de la Memòria Democràtica-Memorial Democràtic, cosa que significa que el MUME, dins del subàmbit d'Espais de Frontera i Exili, ja està actuant com a instrument dinamitzador del projecte global, que té com a finalitat la recuperació, la senyalització i la difusió dels espais, els camins i els vestigis de l'exili republicà. Una idea que no es pot deslligar de la formació crítica de la ciutadania, de la difusió dels valors democràtics i de la consecució d'un món més lliure i més just. En definitiva, es tracta de posar sobre la taula que els pilars fonamentals de la democràcia i de la llibertat de què gaudim tenen, en una



5. Sala sobre testimonis de l'exili amb la llista parcial i evocativa de persones exiliades.
Fotografia: MUME.

bona part, unes arrels ben clares en la lluita que van encapçalar els milers de ciutadans i ciutadanes que es van veure forçats a deixar el seu país a causa d'un règim polític sustentat en la repressió, la violència i la deshumanització de tot aquell que fou considerat el seu adversari.

Com hem argumentat fins ara, el foment del coneixement de l'èxode republicà no és l'únic propòsit sobre el qual es fonamenta la projecció del museu, malgrat que, com és natural, hi té una centralitat indiscutible. La consecució d'aquesta diversitat d'objectius es plasma en la programació d'activitats temporals: exposicions temàtiques i artístiques, concerts, conferències, seminaris, teatre, etc. Sens dubte, la generació d'actes paral·lels a l'exposició permanent suposa un gran impuls a la dinamització del centre, ja que el converteix en una institució viva, vinculada amb el seu entorn més immediat i amb una gran diversitat d'agents culturals i membres de la societat civil. A més, la programació d'accions temporals contribueix a reforçar-ne la identitat i constitueix un pol d'atracció de públics diversos, sense oblidar que la situació geogràfica fronterera li subministra un major marge de maniobra, en subratllar el caràcter internacional que ha de prendre la infraestructura museística.

En aquest sentit, s'ha de remarcar que la temàtica, única en el context europeu, tenint en compte aquest tractament monogràfic de l'exili, supo-

sa una enorme potencialitat quant a projecció. Per tant, l'equipament, per la seva situació geogràfica, es converteix en un autèntic lloc de memòria. Un espai públic que s'estructura de manera indubtable en la casa de tots els que, contra el seu desig, van haver de deixar el seu país.

Al costat de l'acollida d'aquells que van sofrir les penalitats de l'èxode i dels seus hereus més directes, el MUME també té la intenció d'arribar a diversos públics i usuaris. Es tracta d'oferir el centre com una àgora oberta, un gran projecte pedagògic de la memòria i de la conservació del patrimoni històric (material i immaterial) vinculat al combat pels fonaments de la llibertat i la democràcia. Per consegüent, resulta essencial apropar-se a les joves generacions, bàsicament als estudiants del darrer cicle de primària, de secundària i d'universitat, sense relegar les famílies i treballar en una línia pensada per arribar a la franja de població que se sol considerar com de la tercera edat. El repte rau a ser capaços de captar un públic que procedeixi tant d'un turisme cultural de qualitat com d'aquell relacionat amb l'ensenyament, l'especialització i la investigació històrica. En aquesta qüestió hi té un paper prioritari el Servei Educatiu del museu, que ofereix visites guiades, tallers pedagògics i sortides a l'exterior que tenen com a eix l'anada a indrets relacionats amb la senyalització dels espais i dels camins de la retirada i l'exili de la zona altempordanesa, realitzada conjuntament amb el Memorial Democràtic i el Consell Comarcal. Tot plegat, amb la incorporació també a l'agenda del Servei Educatiu de molts llocs de memòria de la Catalunya del Nord, acaba configurant un veritable territori de memòria. Un territori-museu l'epicentre del qual és el MUME.

CONCLUSIÓ

A mode de resum, concloem afirmant que el MUME, al marge de ser un recinte que allotja objectes diversos (fotografies, material filmic, publicacions d'època, documentació oficial diversa en paper, etc.) i que crea les condicions per tal que siguin exposats amb la finalitat d'articular un discurs històric que faciliti la comprensió de l'èxode derivat de la Guerra Civil, té la singularitat també de preservar en el seu si un patrimoni immaterial: la memòria testimonial d'aquest passat. Una immaterialitat que no disminueix la força dels continguts que es volen transmetre amb la màxima pedagogia, sinó tot al contrari, ja que en suposa la ubicació en el centre de la controvèrsia sobre el nostre passat recent i les memòries personals i públiques que se'n deriven.

Per aquest motiu, des del museu, fonamentant-nos en el rigor científic i analític, es pretén oferir una visió històrica el més documentada i precisa possible, lligada a la persecució de la veritat i a la consecució d'una memòria justa. Lluny, per tant, de relats mitificadors i saturadors que acaben conduint justament al contrari del que persegueixen: és a dir, a la profusió de l'oblit i l'amnèsia.